

Yeni Türkiye

bu sayıda

105

ilk dönem türkçe islâmî eserler özel sayısı- I

TUNCER GÜLENSOY / ÖZEN YAYLAGÜL ÜSTÜNEL /
SERDAR ARHAN / HALİT KARATAY / KAMİL VELİ
NERİMANOĞLU / ŞAKİR İBRAYEV / ZEHRA SAĞ / AHMET N.
ÖZDAL / ZUBAİDA SHADKAM / MUKADDER GÜNERİ /
OSMAN KABADAYI / EMRAH BOZOK / LINDITA XHANARI
(LATİFİ) / FERRUH AĞCA / OSMAN MERT / BAHATTİN
ŞİMŞEK / HAKAN ÖZDEMİR / ŞAHRU PILTEN UFUK /
MUSTAFA LEVENT YENER / ERKAN HİRİK / YAVUZ
KÖKTAN / ELİF KÜÇÜKER / MERYEM DOYGUN / GÜLŞAH
TOPUZ / NURŞAT BİÇER / YAKUP ALAN / ONUR ER / Z. UĞUR
YIKAN / YUSUF SÖYLEMEZ / HACER TEKERCİOĞLU / FATİH
KİRİŞÇİOĞLU / MEHMET TEMİZKAN / GALİP GÜNER /
GÖKHAN ÖLKER / GÖNÜL ERDEM NAS / GATİBE
VAGİFKIZI GULİYEVA / GÜZELİYE HAZİYEVA DEMİRBAŞ /
CİHAN DOĞAN / ABDULLAH ELCAN / MARLEN ADİLOV /
EYÜP TUGAY BAHAR / BEKİR YAVUZ PEKACAR / HARUN
ŞAHİN / MUSTAFA ARGUNŞAH / NURİ YÜCE / NEVZAT
ÖZKAN / NAZNAZ TAWFEK / ESİN AĞCA / AKARTÜRK
KARAHAN / MUSTAFA CENGİZ / ABDULLAHEREN / FUZULİ
BAYAT / ZHAMİLA ARZYBAEVA / BURABIYE RECEBOVA

Yeni Türkiye

Yıl 25 Sayı 105

Ocak - Nisan 2019

Fiyatı 50 TL

2 Ayda Bir Yayımlanır

Kurucusu

Hasan Celâl Güzel (1945-2018)

Yüksek İstişare Heyeti

Justin McCarthy (Başkan) / Mehmet Aydın / Sabahattin Balcı / Yakup Basmacı
Darhan Kızıralı / Hayrettin Karaman / Kemal Karpat / Jean Lois Mattei
Rhoads Murphey / Kâmil V. / Nerimanoğlu / Chester A. Newland
İlber Ortaylı / Sadettin Ökten / İskender Pala / Norman Stone

Yayın Kurulu

Kemal Çiçek (Başkan) / Bilgehan Atsız Gökdağ (Koordinatör) / Şükrü Halûk Akalın
Şakir Akça / Ahmet Akgündüz / İbrahim Ethem Atnur / Aygün Attar / Haydar Çakmak
Emin Çarıkçı / Abdurrahman Dilipak / D. Mehmet Doğan / Şenol Durgun
Gonca Bayraktar Durgun / Burhan Erdem / Tefik Erdem / Bünyamin Erul
Mehmet Seyfettin Erol / Hasan Tahsin Fendoğlu / Tufan Gündüz
C. Sencer İmer / İsmail Köksal / Gülay Mirzaoğlu / İbrahim Özkan
Nail Öztaş / Necdet Sağlam / Sami Selçuk / Lütfi Şehsuvaroğlu
Adnan Şenel / Ömer Turan

Y.T. Yayıncılık Eğitim Ltd. Şti.

Genel Yayın Yönetmeni
Ülker Güzel

Yazı İşleri Müdürü
Murat Tazegül

Dağıtım ve Abone Müdürü
Zülfikâr Mert

Dizgi
Ali Taştepe

Baskı
Semih Ofset (312) 341 40 75

Genel Dağıtım
Doğan Dağıtım-DPP A.Ş.

Basıldığı Tarih
Mart 2019

Yayın Kodu
ISSN - 1300-4174

Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi
Hacı Hasan Mahallesi Kahraman İbad Hüseyinli Sok. No: 22 Gölbaşı/Ankara
Tel: (312) 441 42 40-441 42 60 Faks: (312) 441 42 08
Web: www.yeniturkiye.com e-posta: yeniturkiye@yeniturkiye.com

Abone Şartları

Bireysel: Yıllık 300TL. Kurumsal: Yıllık 600TL.

IBAN: TR34 0006 2000 1810 0006 2946 98 - Garanti Bankası Çankaya Şb.

Yeni Türkiye hakemli bir dergidir. Dergimizde yayınlanan yazıların bütün sorumluluğu yazarlarına aittir.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

Morfolojik Tekrarlı Yapılar ve Kutadgu Bilig'deki İşlevsel Görünümü

Erkan Hirik*

Düşüncenin dildeki yansımaları etkili duruma getiren, dilin ifade gücünü yükselten unsurlardan biri tekrarlı yapılarıdır. Tekrarlı yapılar, Türkçenin en eski dönemlerinden bugüne değin farklı biçimlerde ve farklı dil birlikleri ile birlikte kullanılarak dilin anlatım gücünün yazılı ve sözlü dilde etkili duruma gelmesini sağlamıştır. Dildeki derin yapıyı daha belirgin duruma getirmek, diğer bir deyişle anlama ve anlatıma güç katmakla birlikte özellikle manzum metinlerde ifadelerle ezgisel bir katkı sağlayan tekrarlı yapılar, genelde leksik boyutta ele alınmaktadır. Oysaki tekrarlı yapıların leksik boyutunun dışında fonetik, morfolojik ve sentaktik türleri de bulunmaktadır. Örneğin, "Çocuk güle oynaya koşuyor." gibi bir cümlede "güle oynaya" ifadesinin içerisinde fiil-zarf-fiil eki¹ + fiil-zarf-fiil eki¹ şeklinde bir yapı bulunmaktadır. Burada fiillerle birlikte morfolojik unsur olan zarf-fiil eklerinin de tekrarlandığı, [x¹-A¹] + [x²-A¹] biçiminde bir yapının ortaya çıktığı görülmektedir. Bu tür yapılar tarafımızca morfolojik tekrarlı yapılar olarak adlandırılmaktadır.

Türkçenin bugünkü yüzey ve derin yapısının anlaşılabilmesi için dil tarihinde yer alan eserleri ve onların anlamsal derinliklerini incelemek gerekir. Toplumun, kültürün ve bu bağlamda dilin geçmişini en iyi yansıtan eserlerden biri Kutadgu Bilig'dir. İlk dönem Türkçe İslâmî eserlerden Kutadgu Bilig, tekrarlı yapılar bağlamında oldukça çeşitli örnekler sunmaktadır. "oğan bitigen",

"törütgen igidgen keçürgen", "açıglı toduğlı", "bu-zuğlı yortımağlı", "ağır lap uluğlap" gibi örneklerde yer alan morfolojik tekrarlı yapılar, metinde ses bakımından abengi sağlamakla birlikte anlamsal sınır çizme bağlamında görev yapmaktadır. Bu çalışmada fonetik, leksik, morfolojik ve sentaktik tekrarlı yapıların oldukça sık kullanıldığı Kutadgu Bilig, morfolojik tekrarlı yapılar özelinde ele alınacaktır. Bununla birlikte bu yapıların işlevsel görünümü incelenecektir.

Giriş

Türklerin İslâmiyet'i kitleler hâlinde kabul ederek kültür ve dil bağlamında yeni bir dönemin başladığı XI. yüzyıl, siyasi gelişmeler ile askerî hareketlerin de yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemde Türklerin daha önce çeşitli vesileler ile tanıştığı İslâmiyet'i kitleler hâlinde kabul etmesi, kültür hayatında dolayısıyla da dilde birçok değişimin yaşanmasına yol açmıştır. İslâmiyet'e geçişin hızlandığı bu dönemden önce de oldukça güçlü bir kültür dünyasına sahip olan Türkler, yazılı ve sözlü dil ürünlerini de oldukça etkili bir şekilde üretmekte ve kullanmaktaydı.

Din, her zaman kültürleri ve dilleri etkileyen bir unsur olarak görülmektedir. Etkin bir yazılı ve sözlü geleneğe sahip olan Türklerde de din, bu dönemde dili etkileyen bir unsur olarak görülebilir. Başta alfabe olmak üzere Türkler yeni biçimler, yeni kelimeler, yeni konular, yeni bakış açılarını bu dönemde dilinde ve edebiyatında kullanmaya başlamıştır.

Türk dili XI. yüzyılda girilen yeni medeniyet dairesiyle her ne kadar etkilenen konuma gelse de kendi bünyesindeki dilin etkili kullanım araçlarını terk etmemiştir. Bu bağlamda ele alındığında Kutadgu Bilig başta olmak üzere bu dönemde kaleme alınan eserlerin dillerinin Türkçenin ifade kabiliyetinin çok güçlü olduğunu tanımlaması bakımından önemli olduğunu söylemek mümkündür.

(*) Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, erkanhirik@gmail.com

İlk dönem Türkçe İslâmî eserlerin bilinen ilk ve en hacimli olanı Kutadgu Bilig'dir. Kaşgar gibi bir kültür merkezinde "Has Hâcib" rütbesini alan Yusuf, bu eseri Tavgaç Kara Bugra Han'a sunmuştur. Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacıb'in kendi ifadesine göre "han tilinçe" yazılmış bir eserdir. Turan ve Uygur, eserin bu özelliğinin Yusuf'un Türkçeye, özellikle Hakaniye Türkçesine vurgu yapması, yönetici kesimin diline özel bir önem vermesi bağlamında değerlendirmiş ve bu durumun dikkat çekici olduğunu belirtmiştir (Turan ve Uygur 2016: 79).

Türk dili ve Türk kültür tarihi için büyük önem taşıyan Kutadgu Bilig hakkında bildiri, makale, tez, kitap türünden oldukça geniş kapsamda çok sayıda çalışma yapılmıştır ve yapılmaya devam etmektedir. Keza Kutadgu Bilig'in hacimli ve Türklerin İslamiyet'e geçişinin etkilerini dil ve alfabe bağlamında da tanıklanmasına olanak sağlayan bir eser oluşu üzerinde çok çalışma yapılabilmesine olanak tanımaktadır.

Metnin kurgusu bağlamında ele alındığında Kutadgu Bilig, ikizlemeler, ikilemeler, üçlemeler, dörtlemeler, beşlemeler, tekrarlar, yinelemeler, hendiadyoinler vd. bu çalışmanın odağı olarak da *tekrarlı yapılar* konusunda çokça örnek içermektedir. Kutadgu Bilig'de bu yapıların sıkça kullanılması hem metinde ses ahengi hem de içeriğin etkili aktarımı hususunda işlev görmekte, bununla birlikte bu yapıların da araştırmacılar tarafından incelenmesi gerekli hâle gelmektedir.

1. Tanımlar ve Tasnifler

Türkçede ikilemeler hakkında ilk çalışmalar Foy (1899), Tuna (1949; 1950), Eren (1949), Ağakay (1953; 1954), Tietze (1966), Çağatay (1978), Hatiboğlu (1981) gibi isimler tarafından yapılmıştır. Demircan (1988; 1996), Üstünova (1996; 1998), Şen (2002), Sev (2004), Ağca (2015) ise bu tür ifadeleri çeşitli açılardan ele almışlardır.

Çağatay, ikilemeleri *hendiadyoin* terimi ile ifade etmiş ve aynı manada yahut yakın manadaki iki kelimenin bir tek kelime gibi bir anlam ifade etmesine hendiadyoin dendiğini ifade etmiştir. Araştırmacı hendiadyoinlerin genelde iki eş anlamlı kelimedenden teşkil olduğunu belirtmektedir (Çağatay 1978: 29-30). Türkçede tekrar konusunda oldukça kapsamlı ve ilk çalışmalardan biri O. N. Tuna (1949, 1950) tarafından yapılmıştır. Tuna, Türkçedeki her türden tekrar eden ses ve biçimleri *tekrar* başlığı altında ele almıştır. İlk çalışmasında (1949) *isim, sıfat ve zarflarda* tekrarlara değinen Tuna, ikinci çalışmasında (1950) *fiilden yapılma tekrar* şekillerini incelemiştir. Fiiller gelen eklerden oluşan alt başlıklarda bağlı morfepler (...-an ...-ar; ...-an ...-tı; ...-acak ...-ar vb.) kullanılsa da bu ifadelerin dizilişlerinde cümleye ne türlü anlam kattığı ele alınmıştır. Tuna, bu eklerin eklendiği kelimelerin tekrarını merkeze alarak inceleme gerçekleştirmiştir. Ağakay, kelimeleri veya kelimelerin bir ögesini tekrarlayarak yeni yapılar meydana getirildiğini bunun da dilbilimde *ikileme* (redoublement) olarak ifade edildiğini, *güzel güzel, baka baka, dara dar, yarı yarıya* gibi tam kelime tekrarlarına ise reduplication yani *ikizleme* denilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bununla birlikte Ağakay, aynı kelimelerden oluşsa dahi sözdizimi bakımından ayrı görevdeki kelimelere (Lâf lâfi açar, daldan dala konar vb.) ise ikizleme denemeyeceğini belirtmektedir. Ağakay'a göre tekrarların ikizleme olabilmesi için tek bir bütün hâline geçerek anlamca az çok değişik yeni bir değer kazanması gerekmektedir. Araştırmacı, *yarı yarıya, birden bire* gibi ifadelerin ise anlatıma bir çeşni kattığını ifade ederek bu tür ifadelerin ikizleme deyimler olduğunu söylemektedir. (Ağakay 1953: 189). Bu ifadelerden Ağakay'ın tekrarlar ile ikizlemeleri ayırdığı anlaşılmaktadır. Ağakay, aynı çalışmasında ikizlemelerin bir sınıflandırmasını yapmış ve *yalın ikizlemeler* dediği örnekleri göstermiştir. Yalın ikizlemeler içerisinde *fillerden meydana getirilen çeşitli yalın ikizlemeler* başlığı altında çeşitli kiplerin örnekleri-

ni sunmuştur. Bunlarla birlikte *bağlı ikizleme* adını verdiği hâl ekleri ve bağlaçlar temelli bir sınıflandırma daha göstermiştir (Ağcakay 1953: 190-191). Bir diğer çalışmada Ağcakay (1954) sınıflandırdığı bu ikizlemelerin cümleye kattığı anlamları incelemiştir. Bunu yaparken de kelimelerin köklerini ve sözdizimindeki görevlerini (cümle, zarf, sıfat) ele alarak bir inceleme gerçekleştirmiştir.

Sertkaya, Maitrisimit Nom Bitig ve-silesiyle kaleme aldığı yazısında bu eserin neşrinin “Hendiadyoin” problemini de beraberinde getirdiğini belirtmektedir. Sertkaya, Avrupa dillerinde hendiadyoinin *iki ayrı kelimenin bir kelime gibi tek mânâ ifade etmesi* olduğunu, Avrupa dillerinde sadece ‘antonim’ adı verilen ve birbirini tamamlayan kelimelerin ‘hendiadyoin’ olarak kabul edildiğini (ana baba ‘ebeveyn’) buna karşılık ise ‘sinonim’ denilen, aynı manada olan veya aynı manaya gelen iki ayrı kelime ile birbirinin karşılığı veya zıddı olan iki kelimenin bu dillerde ‘hendiadyoin’ olarak kabul edilmediğini ifade etmektedir. Sertkaya ikili söyleyişlerin Avrupa dillerine nazaran Türk dilinde çok çeşitli ve zengin olmasının hendiadyoin anlayışının Türkçede daha geniş bir mana kazanmasına yol açtığını belirterek *ikilime* adlandırmasıyla Ög *kaṅ* (ana baba) ‘ebeveyn’ antonimi ve Türkçede *ikizleme* olarak adlandırılacak *ög ana* (ana ana) ‘ana’ sinoniminin bugüne kadar hendiadyoin olarak kabul edildiğini söylemektedir. Sertkaya bu tür yapıları,

a. Her iki unsuru da Türkçe olan söyleyişler

b. İlk unsuru Türkçe ikinci unsuru yabancı olan söyleyişler

c. İlk unsuru yabancı ikinci unsuru Türkçe olan Hendiadyoinler

d. Her iki unsuru da yabancı olan Hendiadyoinler

e. İlk unsuru ikinci unsurun Artibut’u olan Hendiadyoinler

f. İç içe geçmeli Hendiadyoinler

şeklinde sınıflandırmıştır (Sertkaya 1982-1983: 265-266). Sertkaya çalışmasında görüldüğü üzere antonim ve sinonim ayrımı üzerinde durmuş, ancak tekrarlı yapıların morfolojik hususlarına değinmemiştir.

Divanü Lûgati’t Türk’te yer alan ikilemeleri inceleyen Sev, ikilemeyi sürekliliği anlatmak, anlamı pekiştirip zenginleştirmek, söyleyişe ahenk katmak, ses ve söz benzerliği sağlayarak tabii sese daha çok yaklaşmak, iki kelimeyle bir kavramı adlandırmak, ortaklaşa yeni bir anlam elde etmek amacıyla birinci ya da ikinci biçimlerin tekrarlanması olarak tanımlamaktadır (Sev 2004: 497). Sev, ikilemeleri *sözcük türü, yapı ve kuruluşu, anlam bakımından* olmak üzere üç sınıfta ele almıştır. Bu sınıflardan yapı ve kuruluş bakımından ikilemelerde ikilemelerin aldığı eklere göre alt sınıflara (iyelikli sözcüklerden kurulan ikilemeler, hâl ekli sözcüklerden kurulan ikilemeler vb.) ad veren Sev, bu sınıflarda eklerin eklendiği yapıların ikili oluşuna odaklanmaktadır. “İyelikli sözcük, hâl ekli sözcük” ifadeleri de odak noktasının yine kök ya da gövdelerin odak noktası olduğunu göstermektedir. Sev, tarafından oluşturulan bu sınıflandırma yapısal sınıflandırmalar için yol gösterici mahiyettedir.

Üstünova, çalışmasında ikilemeler, üçlemeler ve dörtlemeleri, *sözcük çiftleri* türünün birer alt türü olarak incelenmiştir. Bu tür ifadelerin çalışmada *tekrar* kabul ettiği araştırmanın düzeninden anlaşılabilir (Üstünova 1996). Üstünova, aralıklı ikilemeleri ele aldığı diğer çalışmasında “Türk edebiyatının her döneminde, ahenk sağlamak, anlamı pekiştirmek, güçlendirmek ve kavramı zenginleştirmek amacıyla çeşitli tekrarlardan yararlanılmıştır.” demektedir (Üstünova 1998: 464). Dolayısı ile Üstünova’nın ikilemeleri birer *tekrar* olarak kabul ettiği buradan da anlaşılabilir.

İkilemeleri ilk kez yapısal bağlamda ele alan araştırmacı Ağca’dır. Ağca, çalışmasında dilbiliminin daha çok sözdizimsel ve anlam-

bilimsel bakış açısıyla ele aldığı ikilemelerin, kendisini oluşturan kelimelerin yapıları bakımından da ayrıca dikkati çektiğini belirtmektedir. Ağca, ikilemelerin türü ne olursa olsun herhangi bir ikilemenin ifadeyi daha etkili ve estetik kıldığının önceden beri bilindiğini, bu açıdan ikilemelerin sözdizimsel ve anlambilimsel alanla ilgili olduğunu, ancak ikilemeleri meydana getiren kelimelerin durumu, ikilemelerin hangi usuller çerçevesinde meydana geldiklerinin tespiti gibi yapısal araştırmaların dillerin bu konudaki stratejilerini belirlemek ve diğer dilleri ile karşılaştırmasını yapmak bakımından önemli olduğunu belirtmektedir (Ağca 2015: 17). Ağca, çalışmasında ikilemelerle ilgili yapılan çalışmalarda genelde benzer tasniflerin olduğunu, ancak bu tasniflerde yer almayan tekrarlar ve pekiştirmeli ikilemelerin bulunduğunu belirterek çalışmasında *istikaklı ikilemelerin* yapısal bakımdan diğer ikileme türlerine göre farklı olduğunu ifade etmektedir (Ağca 2015: 18). Ağca, istikaklı ikilemeler olarak *isim + isim*, *fiil + fiil*; ortak köke sahip sıralı söz dizgeleri olarak *isim + fiil*, *fiil + isim* biçiminde yapıları sınıflandırmıştır. Bu çalışmadan tekrarların ve ikilemelerin aynı çatı altında ele alınması ve bununla birlikte bu yapıları oluşturan ifadelerin yapısal olarak da ele alınması gerektiği anlaşılmaktadır.

Dilin temel mantığında az çaba kazanunu bulunmaktadır. Dolayısıyla dil, kendi içerisinde konuşura fazla çaba sarf ettiren dil unsurlarının bulunması istemez. Ancak tekrarlı yapılar dilde doğrudan birtakım işlevleri (anlamı belirginleştirme, anlatımı kuvvetlendirme vb.) yerine getirdiği için bu tekrarlı unsurlar çaba sarf ettiren dil unsuru olarak kabul edilmez ve dil kendi bünyesinde çeşitli biçimlerde bu tekrarlı yapıları yaratır.

Tüm bunlardan sonra Türkçenin tarihi dönemlerinde ve bugünkü lehçelerinde yine bu tekrarlı yapıların oldukça sık kullanıldığını, dilde anlamda önemli derecede işlevleri olduğunu söylemek mümkündür.

2. 'Tekrarlı Yapılar' ve Sınıfları

Türkçede ikilemelerin/tekrarların önemli olduğu yapılan çalışmalarla da ortaya koyulmuştur. Ancak yapılan literatür taraması göstermektedir ki araştırmacıların konuyu ele alış biçimleri, yaptıkları sınıflandırmalar, ölçütler farklılık arz etmektedir. Keza yapılan çalışmalarda kullanılan terimlerin çeşitliliği de buna örnek teşkil etmektedir. *Hendiadyoin*, *ikileme*, *ikizleme*, *üçleme*, *dörtleme*, *beşleme*, *tekrar*, *yineleme* gibi terimlerin birbirini ne derecede içerdiği ya da içermediği tam anlamıyla sınırlandırılmış değildir. Bununla birlikte araştırmaların bu yapıları oluşturan kelimelere odaklandığı görülmektedir. Yalnızca Ağcakay (1953) ve Tuna (1949) çalışmasında bazı sınıfları adlandırırken morfolojik unsurları dikkate almış olsa da yine kelimelere odaklanmış, diğer yapıların tekrarlanmasından ve bunların işlevlerinden bahsetmemiştir.

Bu çalışmada ikileme, ikizleme, hendiadyoin, tekrar gibi ifadeleri kapsayıcı olarak "tekrarlı yapı" ifadesi tercih edilmiştir. Tekrar ifadesi kalıplaşarak tek bir hareketi ya da varlığı ifade eden ikileme, ikizleme, üçleme, hendiadyoin vd. ifadeleri ve kalıplaşmadığı hâlde anlama katkı sağlayan fonetik, morfolojik, leksik ve sentaktik yapıları kapsamaktadır. Kalıplaşmış olsun olmasın her tekrarın bir işlevi bulunmaktadır. Bu tekrarların zaman içinde kalıplaşması onun anlam boyutuyla ilgilidir. Üstünova, ikilemelerin dışındaki tekrarların, ikilemelerin yapılışıyla paralellik göstermekte olduğunu, onların etkisiyle yapıldığını belirtmekte dolayısıyla tekrarların dile yerleşmekte olduğunu ifade etmektedir. Üstünova ayrıca tekrarların farklı birimlerin bazen kalıplaşıp kaynaşması, bazen geçici kalıplaşması bazen de bütün içinde bağımsızca hareket etmesiyle oluştuğunu söylemektedir (Üstünova 1998: 466). Dolayısıyla tekrar içeren her türden yapı kalıplaşmış olabileceği gibi anlık kullanım içinde de oluşabilmektedir. "Tekrarlı yapı" ifadesi ise fonetik, morfolojik, leksik, sentaktik yapıları oluşturan ses, kelime, ek (morfem), kelime grubu, cümle

vd. yapıları içermektedir. Çünkü bu yapıların tekrarlanması anlamsal birtakım değişmelerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Dildeki derin yapıyı daha belirgin duruma getirmek, diğer bir deyişle anlama ve anlatıma güç katmakla birlikte özellikle manzum metinlerde ifadelerle ezgisel bir katkı sağlayan tekrarlı yapılar, genelde leksik boyutta ele alınmaktadır. Keza yukarıda bahsedilen tüm çalışmalarda ikileme, ikizleme, üçleme, dörtleme, beşleme, yineleme vb. başlıklar altında ikilemelerin leksik boyutu ve bunların anlama katkısı üzerinde durulduğu görülmektedir. Oysaki tekrarlı yapıların leksik boyutunun dışında fonetik, morfolojik ve sentaktik türleri de bulunmaktadır. Örneğin, “Çocuk güle oynaya koşuyor.” gibi bir cümlede “güle oynaya” ifadesinin içerisinde *fiil-zarf-fiil eki*¹ + *fiil-zarf-fiil eki*¹ şeklinde bir yapı bulunmaktadır. Burada fiillerle birlikte morfolojik unsur olan zarf-fiil eklerinin de tekrarlandığı, $[x^1-A^1]+[x^2-A^1]$ biçiminde bir yapının ortaya çıktığı görülmektedir. Bu tür tekrarlı yapıların da kimisinin kalıplaşarak tek bir durumu/hareketi/varlığı karşıladığı (eşmerkezli¹), kimisinin de cümledeki anlamın sınırlarını çizme, anlamı güçlendirme vb. görevinin olduğu görülmektedir. Tekrarlı yapılar bu anlamda hem kalıplaşmış ifadeleri hem de kalıplaşmadan anlamsal sürece katkı sağlayan ifadeleri içermektedir. Dolayısıyla biçimsel bir adlandırma olan “tekrarlı yapı” temelde anlam alanını da kapsayıcıdır. Keza Üstünova da çalışmalarında (1996, 1998) ikilemeler, üçlemeler, dörtlemeler, beşlemeler gibi yapıları *tekrar* çatısı altında ele almıştır. Bununla birlikte tekrarlı yapıların kimi zaman aynı yapının tekrarını kimi zaman da tür olarak aynı yapının tekrarını kapsadığını belirtmek gerekmektedir. Örneğin, *ipsiz sapsız* gibi bir ifade *isim+i- iye+isim+i- iye* biçiminde $[x^1-A^1]+[y^1-A^1]$ formu görülürken *vakitli vakitsiz* gibi bir ifade yine *isim+i- iye+isim+i- iye* görülmesine karşın bu kez $[x^1-A^1]+[x^1-B^1]$ görülmektedir. Bu da göstermektedir ki Türkçe tekrarlı yapılar yalnızca ses, ek, kelime, kelime grubu bağlamında değil tür bağlamında da ortaya

çıkılmaktadır. Morfolojik yapılar da hem ses hem de biçim bağlamında tekrar etmektedir.

Bunlarla birlikte *tekrarlı yapıların sınıflarını* şu şekilde göstermek mümkündür:

- a) Fonetik tekrarlı yapı
- b) Morfolojik tekrarlı yapı
- c) Leksik tekrarlı yapı
- d) Sentaktik tekrarlı yapı

Tüm bu sınıflarda yer alan tekrarlı yapılar genel olarak anlam güçlendirme, anlam sınırı çizme, metne ahenk katma gibi işlevleri üstlenmektedir. Kısaca ikilemeler, ikizlemeler, üçlemeler, dörtlemeler, beşlemeler, yinelemeler, hendiadyoinler gibi yapılar genel bir “tekrarlı yapı” başlığı altında ele alınıp daha sonra yukarıda belirtilen *fonetik, morfolojik, leksik* ve *sentaktik* olmak üzere sınıflandırılabilir. Elbette bu sınıfları alt sınıflara ayırmak da mümkündür. Böylece tekrar konusu kapsayıcı bir tasnifte ele alınabilecektir.

Bu çalışmada tekrarlı yapıların bir türü olan *morfolojik tekrarlı yapılar* ele alınmış ve tekrarlanan morfemlerin işlevleri Kutadgu Bilig özelinde değerlendirilmiştir.

3. Kutadgu Bilig’de Morfolojik Tekrarlı Yapılar

Bu çalışmada bahsedilen *tekrarlı yapı* bağlamında doğrudan olmasa da ikilemeler bağlamında yapılmış ve Kutadgu Bilig’i konu edinen çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Kutadgu Bilig’i ikilemeler bağlamında ele alan ilk araştırmacı Zuhâl Kargı Ölmez’dir. Kargı Ölmez, Kutadgu Bilig’de İkilemeler (1) (1997) ve Kutadgu Bilig’de İkilemeler (2) (1998) başlıklı iki ayrı çalışma yapmıştır. Araştırmacı eserde yer alan “eş, yakın ve zıt anlamlı” ifadelerden hareketle çalışmasını hazırlamıştır. Çalışmada Kutadgu Bilig’de geçen eş ve yakın anlamlı kelimelerden oluşan ikilemeler alfabetik bir sırayla verilmiştir.

(1) bk. (Sarı 2018)

Kutadgu Bilig'deki üçleme, dörtleme ve beşlemeleri inceleyen Bayraktar, Türk edebiyatının her döneminde hem ahenk sağlamak, anlamı pekiştirmek, güçlendirmek ve kavramı zenginleştirmek amacıyla hem de hafızada kalmasını kolaylaştırmak amacıyla çeşitli tekrarlardan yararlanıldığını belirtmektedir (Bayraktar 2014: 29).

Kutadgu Bilig'den tespit edilen bazı morfolojik tekrarlı yapılar şunlardır:

3.1. Kutadgu Bilig'den Morfolojik Tekrarlı Yapı Örnekleri ve İşlevleri

Kutadgu Bilig'den tespit edilen tekrarlı yapılar hem yapıyı oluşturan morfemlerin türleri hem de bir araya geliş tarzları ölçüt alınarak sınıflandırılmıştır. Aşağıdaki sınıflandırmalarda *x fiili*, *y ismi*, *A yapım ekini*, *B ise çekim ekini* göstermektedir. Bu ifadelerin üzerlerinde bulunan sayılar ise farklılığı temsil etmektedir. Örneğin, “biligli biligsiz”, $[y^1-A^1] + [y^1-A^2]$ yapısındadır. Burada tekrarlı yapıyı oluşturan “bilig” kelimesi tekrarın her iki yanında geçtiği için y^1 ile gösterilmektedir. A ise yapım ekini ifade etmektedir, ancak tekrarlı yapıdaki -II ve -sIz eki tür bakımından yapım eki (A) olsa da birbirinden farklıdır, bu nedenle biri A^1 diğeri A^2 ile ifade edilmiştir.

Örnekler incelendiğinde genel olarak tekrar eden ifadelerde ilk kelime hangi eki aldıysa devamında tekrar eden kelime ya da kelimeler de aynı eki ya da aynı türden eki almaktadır. Bu husus metnin vezinli oluşuyla da ilişkilidir.

Kutadgu Bilig'de şu biçimlerde morfolojik tekrarlı yapılar tespit edilmiştir:

- i. $[y^1-A^1] + [y^1-A^2]$
- ii. $[y^1-A^1] + [y^2-A^1]$
- iii. $[y^1-A^1] + [y^2-A^1] + [y^3-A^1] + [y^4-A^1]$
- iv. $[y^1-A^1] + [y^2-A^1] + [y^3-A^1]$
- v. $[x^1-A^1] + [x^2-A^1]$

- vi. $[x^1-A^1] + [x^2-A^1] + [x^3-A^1]$
- vii. $[x^1-A^1] + \text{hem} + [x^2-A^1]$
- viii. $ya + [y^1-A^1] + ya + [y^2-A^1] + [y^3-A^1]$
- ix. $[y^1-A^1] + ya + [y^2-A^1]$
- x. $ya + [x^1-A^1] + ya + [x^2-A^1]$
- xi. $[y^1-B^1] + [y^1-B^2]$
- xii. $[y^1-B^1] + [y^2-B^1]$
- xiii. $[y^1-B^1] + [y^2-B^1] + [y^3-B^1]$
- xiv. $[x^1-B^1] + [x^2-B^1]$
- xv. $[x^1-B^1] + [x^2-B^1] + [x^3+B^1]$

Türkçede yukarıda gösterilen biçimlerin dışında da morfolojik tekrarlı yapılar bulunduğunu söylemek mümkündür. Tespit edilen yeni tekrarlı yapı biçimlerine göre gösterilen kısaltmalar uyarlanabilir.

Kutadgu Bilig'de tespit örnekler “yapım ekli morfolojik tekrarlı yapılar” ve “çekim ekli morfolojik tekrarlı yapılar” olmak üzere ikiye ayrılmıştır.

185

3.1.1. Yapım Ekli Morfolojik Tekrarlı Yapılar

$$[y^1-A^1] + [y^1-A^2]$$

Bu tür tekrarlı yapılarda aynı iki isim tekrarlanırken bağımlı morfemlerden yapım eki türü tekrarlanmaktadır. Fakat bu yapım eki birbirinin aynı değildir. Kısaca bu biçimin aynı sözlük ögesinin tekrarıyla aynı gramer unsurunun tekrarına olanak tanıdığını söylemek mümkündür.

Kutadgu Bilig'deki bu tür örnekler incelendiğinde birbirinin tersi olan ifadelerin genelde bu biçimde olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu yapıların özellikle *varlık* ve *yokluk* bildiren -II ve -sIz eklerine uygun olduğu söylenebilir.

kereklig kereksizni / yarağlıg yarağsız

yarağlıg yarağsıznu titrü körüp

kereklig kereksizni kirtü sorup

İnsan işine yarayana yaramayana iyice dikkat ederek, gerekli ve gereksiz hakıyla sorup soruşturarak, (KB, 328) (KB: 2236, 2752)

biliglig biligsiz

biliglig biligsiz çığay bar ya bay

uğuşluğ uğuşsuz otun bar keğ ay

Bilgili ve biligsiz, fakir ve zengin var; akıllı, akılsız ve küstah var. İyi söyle. (KB, 1923)

uğuşluğ uğuşsuz

biliglig biligsiz çığay bar ya bay

uğuşluğ uğuşsuz otun bar keğ ay

Bilgili ve biligsiz, fakir ve zengin var; akıllı, akılsız ve küstah var. İyi söyle. (KB, 1923)

$[y^1-A^1] + [y^2-A^1]$

186

Bu tür yapılarla tekrarı oluşturan iki isim bulunmaktayken bu isimler iki ayrı sözlükte madde başı olabilecek mahiyettedir. Bir diğer deyişle iki farklı leksik unsur isim kökünü oluştururken bu leksik unsur aynı bağımlı morfemi almaktadır. Bu bağımlı morfem de yapım eki kategorisinde yer almaktadır.

Kutadgu Bilig'deki örnekler incelendiğinde yakın ya da zıt anlama sahip leksik unsurun tekrarlı yapının kökünü oluşturduğu görülmektedir. Bununla birlikte bu tür tekrarlı yapıların kimi örneklerde ise benzer anlam sahasına ait ifadelerin (meslek adları, eşya adları) art arda sıralanmasına olanak tanıdığı anlaşılabilmektedir.

uğuşlı biliglig

uğuşlı biliglig idi edğü nenğ

kalı bulsa işlet uçup kökke tenğ

Anlayış ve bilgi çok iyi şeydir; eğer bulursan, onları kullan ve uçup göğe çık. (KB, 215)

uruğluğ tarığlığ

uruğluğ tarığlığ bedükler tili

bedükrek bolur bolma evçi kılı

Soyu sopu büyük olanlar yüksekten konuşur; sen kadın esiri olma. (KB, 4496)

karalı örüngli

kara kul karası bolur beg örüng

karalı örüngli adırttı körüng

Siyah kul rengidir, bey beyaz olur; siyah ve beyaz böyle ayırt edilmiştir. (KB, 2080)

(KB: 6492)

biliglig arığlığ

bütünlük me hürmet bu zühdlüğe öze

sakınuk biliglig arığlığ oza

Doğruluk, hürmet ve zühde sahip olduğu gibi, bir de takva sahibi, bilgili ve temiz bir kişiymiş. (KB; B:56)

biliglig uğuşluğ

bu meşik meliki maçınlar begi

biliglig uğuşluğ ajunda yegi

Meşrik meliki, Maçınliler beyi, bilgili, anlayışlı, dünyanın ileri gelenleri... (KB, B:12)

(KB; 278, 563, 997, 1964, 1971, 1972, 2597, 2652, 2693, 2704, 2788, 3164, 3165, 3166, 4012, 5520, 6101, 6132)

könğüllüğü uğuşluğ

aya öğ könğüllüğü uğuşluğ oduğ

ayı sevme dünya tokığay yoduğ

Ey akıl ve gönül sahibi, anlayışlı ve uyanık kişi, bu dünyaya gönül verme, onun beklenmedik yerlerde sana zararı dokunur. (KB, 3082)

bedüklük uluğluğ

bedüklük uluğluğ bu keçgü turur

bu devlet oti barça öğgü turur

Büyüklük ve ululuk, bunlar geçicidir; bu devlet ateşi bir gün söner. (KB, 5324)

yakınlık yağukluk

yakınlık yağukluk yıratı kıdaş

bağırsaklığın kodtı edgü adaş

Akrabalar arasından yakınlık ve kardeşlik uzaklaştı; artık candan arkadaşlık kalmadı. (KB, 6468)

ögsüz kalıksız

törü bilmez ögsüz kalıksız kişi

törülüg kişi körse taŋlur başı

Usul bilmez, akılsız ve nasıl davranacağını bilmeyenler, usule vakıf insanları görünce şaşırır kalırlar. (KB, 4595)

aşçı idişçi

boğuzdın bolur barça begke hatar

boğuz tatğı aşçı idişçi tutar

Bey için her türlü tehlike boğazdan gelir; boğazın tadı aşçı ve içkicinin elindedir. (KB, 2890)

kuşçı avçı

çögenke keğ erse atar erse ok

yime kuşçı avçı ajunda ozuk

Cirit oyununda usta olmalı ve ok atmasını iyi bilmeli; kuşçuluk ve avcılıkta da başkalarına üstün gelmeli. (KB, 2635)

$$[y^1-A^1] + [y^2-A^1] + [y^3-A^1] + [y^4-A^1]$$

Bu tür tekrarlı yapılardan Kutadgu Bilig'de bir tane tespit edilebilmiştir. Elbette Kutadgu Bilig'de dörtlü yapılar bulunmaktadır. Bu yapılar Bayraktar (2014) tarafından gösterilmiştir. Ancak morfolojik tekrarlı yapılar içeren ve bağımlı morfeplerin de aynı yapım eki formunda olduğu örnek bir tane tespit edilebilmiştir. Bu türdeki yapılar aynı ismin birden fazla sıfat ile nitelenebilmesine olanak tanımaktadır.

ukušlug biliglig uvutlug silig

bu yaŋlıg kişi bulsa emdi ilig

ukušlug biliglig uvutlug silig

İşte hükümdar böyle akıllı, bilgili, haya sahibi ve yumuşak buylu birini bulursa, (KB, 2821)

$$[y^1-A^1] + [y^2-A^1] + [y^3-A^1]$$

Farklı isim köklerinin aynı türden ve aynı yapıdan bağımlı morfepleri almasıyla oluşan bu tür tekrarlı yapılar, genelde bir ismin farklı niteliklerinin tekrarlı ve sıralı olarak sunulmasına olanak tanımaktadır.

otunluk bivalık yavalık

otunluk bivalık yavalık kamuğ

isizler kalınçı bolur ay uluğ

Küstablık, kabalık, aksilik hep kötülerin hareketidir; ey ulu. (KB, 931)

kızılı sarıglı ürüŋgli

özüŋg tab 'ımı men ayayın yora

kızılı sarıglı ürüŋgli kara

Ben senin doğamı açıklayayım; bu ya kızıl, sarı, ak veya kara olur. (KB, 4632)

$$[x^1-A^1] + [x^2-A^1]$$

Farklı fiillerin art arda gelerek bu fiillerin de aynı türden (yapım eki) aynı eki alması neticesi oluşan bu türdeki tekrarlı yapılarda genelde fiili bitimsiz duruma getiren bağımlı morfeplerin (zarf-fiil, sıfat-fiil, isim-fiil ekleri) kullanıldığı görülmektedir. Bu türden tekrarlı yapıların içerisinde yer alan ifadelerin kalıplaşma eğilimi yüksektir. Örneğin, *güle oynaya, döke saça, yapan eden, gören duyan* vb. tekrarlı ifadelerin zaman içerisinde kalıplaşarak aslında tek bir hareketi ifade eder duruma geldiği söylenebilir.

Bu türden yapıya sahip örnekler incelendiğinde bazılarının (ağra seçe/seçe ağra, içgü yigü/yigü içgü) kalıplaşma eğilimi gös-

terdiği görülmektedir. Kalıplaşma eğilimi gösteren bu örneklerin sırası değişse de aynı fiillerle kullanılıyor olması bu durumu desteklemektedir. Arat'ın Türkiye Türkçesine aktarımlarına bu bağlamda bakıldığında bu tür yapıları serbest aktarım ile tek bir hareketi ifade edecek şekilde belirttiği ya da kalıplaştığı için başka türlü ifade ettiği görülmektedir. Örneğin KB, 797'de *adra seçe* ifadesi Arat tarafından *birer birer* olarak aktarılmıştır, bu durum fiilin kalıplaştığını dolayısıyla serbest aktarıma olanak tanıdığını göstermektedir. Aynı fiil yapı KB, 3500'de *teker teker ve açık* olarak, KB 5529'da *iyice seç-*, KB, 6031'de *düşünüp taşın-* şeklinde aktarılmıştır. Yine KB, 5515'te yer alan *seçe adra* ifadesi de *seç-* biçiminde aktarılmıştır.

-A, -(X)p zarf-fiil, -gI, -gAn, -gU sıfat-fiil, -mAk isim-fiil ekleri tekrarlı morfolojik unsur olarak bu türde görülmektedir. Kutadgu Bilig'de yer alan bu yapıdaki bazı örnekler aşağıda gösterilmektedir.

adra seçe

negü kalmışınğını sen adra seçe

yora birdiñ uktum kamuğm aça

Niçin yaptığını birer birer açıkladın; ben de her şeyini açıkça anladım. (KB, 797)

(KB: 3500, 5529, 6031)

aça adra

aça adra tuttu kamuğ işlerin

sakışlıg bitip koğtı barça barın

Bütün işlerini açıkça ve yerli yerinde yaptı; her birinin hesabını ayrı ayrı kaydetti. (KB, 1722)

biligli ukuğlı

ukuşluğ ukar ol biliglig bilir

biligli ukuğlı tilekke tegir

Anlayışlı olan anlar, bilgili olan bilir; bilen ve anlayan daima dileğine erişir. (KB: 155)

biligli körügli

bu iş kılğuçı er kalur öz işi

mün erdem biligli körügli kişi

İşi yapan adam kendi görevini yapar, bunun kusur veya erdem olduğunu gören kişiye takdir eder. (KB, 1938)

okıgılı bitigli

vezirlikka artuğ bütüm er kerek

okıgılı bitigli ked öglügü kerek

Vezirlik için çok olgun bir insan gerekir; o okuyup yazmalı ve çok anlayışlı biri olmalı. (KB, 2234)

içgü yigü

ıdı ters turur bu aş içgü yigü

siziklig kişidin yise ay bügü

Şüpheli kişinin elinde bulunursa, ey hakim bu yemek içmek işi çok güç bir mesele halini alır. (KB, 2826)

yigü içgü

bilışiñ ne barmu adaş ya kadaş

körügli ne barmu yigü içgü aş

Akraban, dostun, veya tanıdığın var mı; yiyeceğin, içeceğin ve bakanın var mı? (KB, 524)

(KB: 2439, 2833, 2903, 2958, 3404, 4330, 4517, 4527, 4615, 4654, 5440)

manğu tayanğu

vefa kitti halkta cefa urdı iz

manğu tayanğu kişi boldı kız

Halktan vefa gitti, yerini cefa aldı; güvenilecek, inamlacak kişi pek nadir. (KB, 6467)

(KB: 4658, 5359, 5441, 5553)

yigü kedgü

isizdin küdezigil ula edgüke

munğaqdurmağıl sen yigü keğgüke

Kötülükten kuru, iyiliğe ulaştır; onu yiyecek ve giyeceğe muhtaç etme. (KB, 1264)

(KB: 1479, 1636, 1982, 3113, 3734, 3761, 3924, 3926, 4441, 4734, 5343, 5769, 5898, 6406)

yitürgü içürgü

küşenmiş bolur kör anıñ balgamı

isig neñ yitürgü içürgü emi

Onun balgamı güçlenmiş olur; bunun ilacı ona sıcak şeyler yedirip içirmektir. (KB, 6014)

yimek içmek

yimek içmek ol kör bu üçte biri

taķı bir tişi ol avıtsa eri

Bu üçün biri yemek içmektir; biri de erkeği avutan dişidir. (KB, 3574)

(KB: 3577, 6535)

oķağan bitigen

kitabdın eşitgen bilür uş anı

oķağan bitigen uķumaz munı

Her okuyan yazan bunu anlayamaz; bu ancak kitabın izabını duyan bilir. (KB, 16)

yaratğan törütgen

uluğluk idisi uğan zü'lcelal

yaratğan törütgen me ķadir kemal

Ululuk sabibi, ķadir, zu'l-celal, yaratan, türeten ve kudretin kemaline sahip olan Tanrıdır. (KB, B:2)

açığlı toğuğlı

apa oğlanın barça erklig bayat

açığlı toğuğlı törütüti bu at

Kadir Tanrı insanoğlunun hepsini acıkan ve doyan mabluklar olarak yarattı ve onlara böyle ad verdi. (KB, 3663)

biligli uķuğlı

uķuşluğ uķar ol biliglig bilir

biligli uķuğlı tilekke tegir

Anlayışlı olan anlar, bilgili olan bilir; bilen ve anlayan daima dileğine erişir. (KB: 155)

ağrlap uluğlap

turur melik buğra han ma anı ağrlap uluğlap öz haş hacıblıķım anğa

've Buğra Han da yazanın değerini takdir ederek onu yükseltmiş ve ona kendisinin has hacıblıķını vermek lütfunda bulunmuştur.' (KB, A:22, sy. 70-71)

küvenip sevinip

bu ödte ajun öz öziñge baķıp

kuvenip sevinip eđiñge baķıp

Bu sırada dünya kendi kendine baktı: övünerek hazinesini gözden geçirdi. (KB; 81)

$[x^1-A^1] + [x^2-A^1] + [x^3-A^1]$

$[x^1-A^1] + [x^2-A^1]$ yapısından farklı olarak üçüncü fiil kökü ve yapım ekinin de yer aldığı bu tür tekrarlı yapılarda Kutadgu Bilig'de yalnızca sıfat-fiil eklerinin kullanılmış olması dikkat çekicidir. Bu yapı bir ismin niteliklerinin peş peşe sıralanmasına olanak tanımaktadır.

törütgen igidgen keķürgen

bayat atı birle sözüğ başladım

törütgen igidgen keķürgen idim

'Yaratan, yetiştiren ve göçüren rabbim olan Tanrı'nın adıyla söze başladım.' (KB: 1)

(KB: 1, 124, 1343, 3188, 3715, 3897)

uçuğlı yoriğlı tınığlı

uçuglı yoriglı timglı neçe

tirilgü seniŋdin bulup bir içe

Uçan, yürüyen ve duranların hepsi rızklarını senden bularak yiyip içler. (KB; 23)

küvengü avıngü sıgıngü

küvengü avıngü sıgıngü idim

kamuğdin üzöldüm kaçar men sanğa

Benim güvenecek, avunacak ve sığınacak rab-bim sensin; her şeyle ilgimi kestim, sana sığınırım. (KB, 4797)

$$[x^1-A^1] + hem + [x^2-A^1]$$

Tekrarlı yapılar kimi zaman aralarına bağlaç alabilmekte kimi zaman da tekrarlı bağlaçların (ya...ya..., ne...ne..., hem... hem... vd.) aralarına girebilmektedir. Bağlaçlarla birlikte kullanılan tekrarlı yapıların bu türü farklı iki fiile gelen aynı iki yapım ekini barındırmaktadır. Bu tekrarlı yapıların anlamı belirginleştirme ve etkili kılma işlevi bulunmaktadır.

aça hem yora

oıgılıka artuğ ağır kelmesün

özüm 'uzri kıldum aça hem yora

Okuyana fazla ağır gelmesin, ben uzun uzadıya açıklayarak özrümün bağışlanmasını istedim. (KB, 6621)

açuk hem yaruğ

közi tok kerek hem uvutluğ tüzün

açuk hem yaruğ bolsa kılın sözüün

Bey tok gözlü, haya sahibi ve yumuşak tabiatlı olmalı, sözüünde ve hareketinde açık davranmalı. (KB, 2000)

alış hem biriş

saŋga teŋg tuşuŋ birle iltiş

barış katılğıl qarılğıl alış hem biriş

Kendi akranlarını sık sık ziyaret et; onlara katıl ve onlarla ilişkini kesme. (KB, 4305)

(KB: 4421)

katıl hem qarıl

bularnıng bile sen katıl hem qarıl

boğuzdın sıngar sen sakınçsız tiril

Sen bunlarla da temas et, ilişki kur böylece boğazın konusunda endişesiz yaşa. (KB, 4401)

(KB: 4461)

keliş hem barış

olarğa katılğıl keliş hem barış

negü kolsa birgil alış hem biriş

Onlara katıl, git ve onlar da sana gelsin; ne isterlerse ver, alışverişte bulun. (KB, 4421)

$$ya + [y^1-A^1] + ya + [y^2-A^1] + [y^3-A^1]$$

Tekrarlı bağlaçlardan ya...ya... yapısı yine diğer tekrarlı yapıların sıralanmasına olanak tanımaktadır. Farklı isim köklerinin aynı yapım ekini aldığı bu tür tekrarlı yapılar ya...ya... bağlacıyla sıralanmaktadır. Bu tür tekrarlı yapılar aynı kavram alanından olan isimlerin sıralanmasına olanak tanımaktadır. Kutadgu Bilig'de bu türden bir yapı tespit edilmiş, bu yapıda da meslek bildiren ifadelerin sıralandığı görülmüştür.

ya sırçı bedizçi ya oğçı yaçı

temürçi etükçi yana kırmaçı

ya sırçı bedizçi ya oğçı yaçı

Bunlar demirci, ayakkabıcı, derici ya da cilacı, boyacı veya okçu ve yaycıdır. (KB, 4458)

$$[y^1-B^1] + ya + [y^2-B^1]$$

Bu tür tekrarlı yapılarda ya bağlacı kullanılarak farklı iki isim kökü aynı çekim ekini alarak sıralanmaktadır. Bu tür tekrarlı yapıda anlamın belirginleştiği görülmektedir.

atāṅ ya anāṅ

ayu birmedimü atāṅ ya anāṅ

ay oğlum begiṅ ke özüṅ kılma teṅ

Sana baban ya da anan: Ey oğlum, kendini efendin ile bir tutma, demediler mi? (KB, 651)

ya + [x¹-A¹] + ya + [x²-A¹]

Bu türdeki tekrarlı yapılar iki farklı fiil kökünün yapım eki olarak ya...ya... bağlacıyla kullanılmasıyla oluşmaktadır. Kutadgu Bilig'de tespit edilen örnekte fiillerin yapım eki olarak isimleştikleri görülmektedir.

ya keliş ya barış

ya yat baz yalavaş keliş ya barış

boşuğ birgü açığ olarka tegiş

Yat-yabancı elçilerin gelişi ve gidişine, onların, hakkı olan ihsan ve hediyelerin verilmesine o bakar. (KB, 2495)

3.1.2. Çekim Ekli Morfolojik Tekrarlı Yapılar

[y¹-B¹] + [y¹-B²]

Aynı isim kökünün farklı iki çekim ekini olarak oluşan bu tekrarlı yapı Kutadgu Bilig'de bir kez tespit edilmiştir. Tespit edilen közin közke tik-, Arat tarafından serbest aktarım ile göz göze gel- ifadesiyle karşılanmaktadır. Bu tür yapıların kalıplaşma eğiliminde olduğu görülmektedir.

közin közke

sevügler yüzinde bolur belgü neṅ

közin közke tikse anı bilgü teṅ

Sevgililerin yüzünde bunu belirten bir alamet bulunur; göz göze gelince, onlar birbirlerini anlar. (KB, 1899)

[y¹-B¹] + [y²-B¹]

Tekrarlı yapıların bir türü farklı iki isim kökünün aynı çekim ekini almasıyla oluşmaktadır. Bu tür yapılarda genelde yakın, eş ya da zıt anlamlı isimler, hâl ve iyelik ekleri almaktadır. Bu tür yapıdaki ifadelerin metinde anlatımı kuvvetlendirdiği görülmektedir. Bununla birlikte bu yapıdaki ifadelerin birer eşmerkezli birleşikler olduğu görülmektedir. Eşmerkezli bir birleşigi oluşturan sözlüksel unsurlar genel anlama eşit derecede katkı sağlar ve unsurlardan biri bir diğerinin niteleyicisi, tanımlayıcısı veya sınırlandırıcısı değildir (Sarı 2018). Eşmerkezli birleşikler bilindiği üzere tek bir kavram/nesne karşılamak için bir araya gelen ifadeleri karşılamaktadır. Tekrarlı yapıların bir bölümü de sözlükselleşme neticesi eşmerkezli duruma gelebilmektedir. Kutadgu Bilig'de tespit edilen bu yapıdaki örneklerin bir bölümünün de eşmerkezli olduğu görülmektedir. Morfolojik tekrarlı yapılar da bu tür anlam ayırtılarını belirginleştirmektedir.

atanıṅ ananıṅ

atanıṅ ananıṅ ölümü tükel

oğul kızka pend ol ukup özke al

Baban öldüğünde sana şöyle söylemiş olur; Ey oğul, bak ve uyan. (KB, 5156)

tünün kündüzün

tapın bir bayatka tuşu tınmadın

tünün kündüzün bul açığığ kapuğ

Durup dinlenmeden bir Tanrıya tapın; gece gündüz açık olan bu kapıdan şaşma. (KB, 3754)

adaşığ kadaşığ

adaşığ kadaşığ yırak ya yakın

tözüğ aşka ünde küdezigil hakın

Arkadaş, kardeş, uzak ve yakın, herkesin bakımı gözet, onları yemeğe davet et. (KB, 4649)

yılamı çağanı

yana aydı ilig bu dünya içi

yılamı çağanı telim tikgüci

Hükümdar devam etti, dedi ki: Bu dünya birçok zehirli yılan ve çryan ile doludur. (KB, 6379)

yakında yağukta

yakında yağukta ya yat baz ara

tuşar erse övke bulardın köre

Gerek yakın-akraba, gerek yat-yabancılar arasında kırgınlıklar doğarsa, bil ki, bunlar yüzündür. (KB, 2734)

anada atada

anada atada bağırsak bolup

ayada tutar sen küler yüz urup

Gün olur, anandan atandan daha merhametli olursun; güler yüz göstererek insanı el üstünde taşırsın. (KB, 717) bk. atada anada (KB, 41).

192 uluğka kiçigke

yeme tuttu iş tuş yakın kıldı öz

uluğka kiçigke açuk tuttu yüz

Eş dost edindi, onlara yaklaştı; büyüğe ve küçüğe güler yüz gösterdi. (KB, 500)

(KB: 1327, 2804, 3903, 5197)

tişin tırnğakın

katılsa kılıç baldu birle teğış

tişin tırnğakın teg yağa tut iliş

Saflar karışınca kılıç ve baltayla vuruş; dişle tırnakla saldır, yakasından tut, yapış. (KB, 2377)

arzum tilekim

ilig aydı arzum tilekim bu ol

anı bulsa ötrü tayanğay köngül

Hükümdar: Arzum ve dileğim budur, dedi onu bulursam, her işte ona güvenebilirim. (KB, 3153)

canım benim

ilig keğ yaşasu kutağsu kutun

yuluğ bolsu canım benim öz bütün

Bu kalan ömrü artık boşa geçirmemeli, heva ve arzulara gönül vermemeli. (KB, 6267)

evin barkın

evin barkın örte sığıl burhanın

anıñ orni mescid cema 'at kılın

Onların evini barkını yak, burkanını kır; cami yap, etrafına İslam cemaati toplansın. (KB, 5486)

atı savı

kadaşlığ kişi küsi çavı beğük

adaşlığ kişi atı savı beğük

Akrabaları olan kişinin namı ve şöhreti büyük-tür: arkadaşları olanın adı ve sözü muteberdir. (KB, 3173)

işi küdgi

ğara kılkı başsız kılınçı saşı

işi küdgi barça kılınçı tuşı

Kara halkın hareketi başı boş ve doğası birbirini tutmaz; onun işi gücü de hep doğası gibidir. (KB, 4324)

$[y^1-B^1] + [y^2-B^1] + [y^3-B^1]$

Farklı isim köklerinin aynı çekim eklerini üç defa almasıyla oluşan bu tür tekrarlı yapılar Kutadgu Bilig'de çok sık geçmemektedir. Tespit edilen örnekleri hâl ve iyelik eklerini taşıdığı görülmektedir.

ğuşta avda süde

ğalı tuşsa beglerke yanğluk ğata

tuşar at öze ğuşta avda süde

Eğer beylere bir felaket ve bela gelirse, avda, kuş avında veya seferdeki hareket sırasında gelir. (KB, 2583)

kalkım kılınçım savım

iligke tusulgu yok erdemlerim

ne kalkım kılınçım savım sözlerim

Ne doğam, ne tavır ve hareketlerim ne de sözlerimle hükümdara faydalı olabilecek bir erdeme sahip değilim. (KB, 3694)

biligi ukuştı kılınç

kara 'am budun barça kılkı öngi

biligi ukuştı kılınç tenği

Avam halkın doğası tamamen ayırdır; onun bilgisi akli ve tavri da doğası gibidir. (KB, 4320)

$[x^1-B^1] + [x^2-B^1]$

Farklı fiil köklerinin çekim eklerini almasıyla oluşan bu tür tekrarlı yapılarda genelde zaman ve kip eklerinin kullanıldığı görülmektedir. Tekrarlanan bağımlı morfemler ifadenin anlam alanını belirginleştirmekte, anlamı kuvvetlendirmektedir.

Kutadgu Bilig'den tespit edilen örneklerde bilinen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman, geniş zaman, şart ve emir eklerinin tekrar ettiği görülmektedir.

adaştı kinğeşti

bu ay toldı özke kör itti işiğ

adaştı kinğeşti atlığ kişiğ

Ay-Toldı bir gün ileri gelen biriyle ahbap oldu; onu dost edindi, işlerini ona damıştı. (KB, 501)

itti tüzdi

özi itti tüzdi kör il kün işi

tağı ma tiler erdi ödrüm kişi

Böylece halkın işini kendisi düzenleyip yoluna koydu; yine de etrafında seçkin kişiler isterdi ki, (KB, 418)

(KB: 449, 5524)

yidi içti

yidi içti ança sakındı özün

eşitmiş sözünü bışurdu uzun

Yedi, içti ve bir süre düşünceye daldı; işittiği sözler üzerinde uzun uzun durdu. (KB, 4883)

(KB: 5441, 6210)

ağırmış öğürmiş

munıng tertibin me kitabda aç

ağırmış öğürmiş kamuğm seçe

Bütün bunların tertibini bu kitapta açıklarmış, her şeyi bir bir ayırmış ve belirtmiştir. (KB, B: 39)

aymış timiş

ayur ol kadaşınğ köni sözlemiş

söz ol söz turur kim ol aymış timiş

Hükümdar dedi ki: Kardeşin doğru söylemiş, söz onun söylediği sözdür. (KB, 4903)

içer yir

biregü barır aşka ündeseler

aş içgü içer yir negü birseler

Bunlardan biri davet edildiği her ziyafete gider ve ziyafette ne ikram edilirse yer içer. (KB, 4664)

küler katgurar

kalık kaşı tügdi közi yaş saçar

çeçek yazdı yüz kör küler katgurar

Gök kaşını çattı, gözünden yaş saçıyor: çiçek yüzünü açtı, bak, gülmekten katılıyor. (KB, 80)

yatmaz uğımaz

yormaz ne yatmaz uğımaı oğuğ

ne meñzeg ne yangzag kütürmez boğuğ

Yürümez ve yatmaz, uyumaz, uyanıktır; ne benzer, ne karşılaştırılır ne de tasavvur götürür. (KB, 17)

ağırsa öğürse

ağırsa öğürse seçe bilse öz

kamuğ iş içinde yitig tutsa köz

Ayırt eder, eler ve seçebilir, her işte gözünü keskin tutarsa, (KB, 329)

tirilgil yaşağıl

kadaşınđ keçip bardı koğtı ajun

sen inçin tirilgil yaşağıl uzun

Kardeşin göçtü gitti, bu dünyayı terk etti; Tanrı sana sağlık ve uzun ömürler versin. (KB, 6288)

$$[x^1-B^1] + [x^2-B^1] + [x^3+B^1]$$

Aynı zaman ve kip eklerinin farklı fiil köklerine eklenerek tekrar edildiği yapıların üçlüsü de Kutadgu Bilig'de kullanılmaktadır. Bu tür tekrarlı yapıların da işlevsel olarak anlamı belirginleştirme ve kuvvetlendirme görevi olduğu görülmektedir. Bu tür yapıların yakın anlamlı fiil köklerinden oluşması da dikkat çekici bir diğer husustur.

urundı tokandı ağıttı

ünün sığtadı eştip öğdülmüşe

urundı tokandı ağıttı yaşa

Bunu duyan Öğdülmüş feryat ederek dövündü ve gözyaşı döktü. (KB, 6292)

yitürse içürse keğürse

yitürse içürse keğürse keğim

at üstem kız oğlan bu birse telim

Silah arkadaşlarını yedirip içirmeli, giydiren kuşatmalı; onlara çok at ve koşum, köle ve cariyeye ihsan etmeli. (KB, 2280)

bileyin uğayın büteyin

negü ol munıñ ma'nisi ay mañga

bileyin uğayın büteyin sañga

Bunun manası nedir, söyle bana; ben de bileyim, anlayıp güveneyim sana. (KB, 729)

körsü bilsü eşitsü

sini körsü bilsü eşitsü sözüñđ

tilekiñđ ne erse tilin ay özüñđ

Seni görsün, tanısm, sözünü dinlesin: dileğin neyse ona kendin söylersin. (KB, 513)

Sonuç

Chomsky'e (1957) göre dilde sınırlı sayıda malzeme olsa da bununla sınırsız ifade mümkündür. Sınırlı sayıda dil malzemesinden sınırsız sayıda düşünce ifade edebilme olanağı, bu dil malzemelerinin farklı şekillerde kullanımıyla mümkün olabilmektedir. Tekrarlı yapılar da bu sınırlı sayıda malzemeyi sınırsız sayıda ifadeye dönüştürebilme yollarından biridir.

Türkçe tekrarlı yapılar bakımından oldukça güçlü bir yapıya sahiptir. Bu tekrarlar sestene heceye, kelimeye, eke, kelime gruplarına, cümlelere kadar uzanmaktadır. Her bir tekrarın yapısı farklı olsa da temelde işlevsel olarak dile sağladığı katkı aynıdır. Anlatımı güçlendirmek, üsluba canlılık vermek, anlamın sınırlarını belirginleştirmek bunlardan bazılarıdır.

Dilin derin yapısında bulunan anlamların ortaya çıkarılması, diğer bir ifadeyle anlama güç katan ve söyleyişe ezgi katan tekrarlı yapılar genelde leksik boyutta ele alınmış ve sınıflandırmalar da birkaç çalışma dışında bu bağlamda gerçekleştirilmiştir. Keza dildeki sestene, cümleye olan tüm malzemeler ele alındığında farklı boyutlarda tekrarlı yapıların olduğu görülmektedir. Morfolojik tekrarlı ya-

pılar da dilde işlevsel birtakım katkıları olan unsurlar olarak ortaya çıkmaktadır.

Kutadgu Bilig, iyi insan ve yönetici olmanın gereklerini yüzyıllar öncesinden bugüne taşıyan bir metin olması hasebiyle öğüt verme amacı taşımaktadır. Tekrarlar verilmek istenen mesajların daha iyi anlatılıp benimseltilmesinde role sahiptir. Bu bağlamda Kutadgu Bilig’de çok farklı türden tekrarlı yapıların var olduğu, bu tekrarlı yapılardan morfolojik tekrarlı yapıların da çeşitlilik ve işlevsellik bağlamında metinde oldukça sık kullanıldığı görülmektedir.

Kutadgu Bilig’in vezinli bir metin olması tekrarlı yapıların metinde sıkça kullanılabilir olmasına olanak tanımaktadır. Çünkü gerek nazım dilinin etkisi gerekse vezne uyma gayreti, metnin inşası esnasında tekrarlı yapıların kullanımını mümkün kılmıştır. Morfolojik tekrarlı yapılar da bu özellikle kelime sonlarında yer aldıklarından metin içerisinde fonetik ahenge doğrudan katkıda bulunmaktadır.

Kutadgu Bilig’de bilgi vermek temel amacı oluşturmaktadır. Metindeki bu amaç ile tekrarlı yapıların işlevi örtüşmektedir. Gerçekten de iletilerek kalıcı olması istenen bilginin kalıcılığını sağlamak, onun tekrar edilmesiyle gerçekleştirilebilir. Morfolojik tekrarlı yapılar da bu bilginin vurgulanmasına olanak tanımaktadır.

Kaynakça

AĞAKAY, Mehmet Ali (1953). “İkizlemeler Üzerine I”. *Türk Dili*, c. 2, S. 16, ss. 189-191.

AĞAKAY, Mehmet Ali (1954). “İkizlemeler Üzerine II”. *Türk Dili*, c. 2, S. 17, ss. 268-271

AĞCA, Ferruh (2015). “Eski Uygurcada İstikaklı İkilemeler”. *Alkış Bitiği Kemal Eraslan Armağanı* (Ed. Bülent GÜL), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara s. 17-30.

BAYRAKTAR, Fatma Sibel (2014). “Kutadgu Bilig’de Üçlemeler, Dörtlemeler ve Beşlemeler”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı 3/2, s. 29-53.

CHOMSKY, Noam (1957). *Syntactic Structures*. The Hague: Mouton & Co.

ÇAĞATAY, Saadet (1978). “Uygurcada Hendiadyoinler”. Ankara Üniversitesi, Yıllık Çalışmalar Dergisi, DTCF Yayınları., 29-66.

DEMİRCAN, Ömer, (1988). “A Systematic Approach to Non-Echoic-Base Reduplications: Studies on Turkish Linguistics”. *Proceedings of the 4th International Conference on Turkish Linguistics*, ss. 231-264

DEMİRCAN, Ömer, (1996). “Türkçe Yansımaların Özüne Doğru”. *Dilbilim Araştırmaları*, ss. 175-191.

EREN, Hasan (1949). “İkiz Kelimelerin Tarihi-ne Dair”. *DTCF Dergisi*, C.7, S.2, ss.283-286, Ankara.

FOY, Karl (1899). “Studien zur Osmanischen Syntax, Das Hendiadyoin und die Wortfolge ana baba Mittheilungen des Seminars für Orientalische Sprachen”. *MSOS*, CII, Berlin, s.105-136

HATİBOĞLU, Vecihe (1981). *Türk Dilinde İkileme*. Ankara: TDK Yayınları.

KARGI ÖLMEZ, Zuhul (1997). “Kutadgu Bilig’de İkilemeler (1)”. *Türk Dilleri Araştırmaları* 7, ss. 19-40.

KARGI ÖLMEZ, Zuhul (1998). “Kutadgu Bilig’de İkilemeler (2)”. *Bahşi Ögdisi, Klaus Röhrborn Armağanı*, ss. 235-260.

SARI, İsa (2018). “Eski Türkçede Eşmerkezli Birleşik Sözcük Yapıları”. *Köktürk Yazısının Okunuşunun 125. Yılında Orhun’dan Anadolu’ya Uluslararası Türkoloji Sempozyumu (1-7 Haziran 2018) Bildiriler Kitabı* C. 2. İstanbul: Kesit Yayınları.

SERTKAYA, Osman Fikri (1982-1983), “Maitrisimit Nom Bitig”. *TDAY-Belleten*, s. 265, Ankara.

SEV, Gülsel (2004). “Divanü Lügat’it Türk’te İkilemeler”. *Türk Dili*, 634, 497-510

ŞEN, Serkan (2003). *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*. Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Samsun.

TİETZE, Andreas (1966). “Reduplikasyon ve (r) ile Kurulmuş Çift Sözcükler”. (Reşit Rahmeti Arat için), Ankara, s. 423-429.

TUNA, Osman Nedim (1949). “Türkçede Tekrarlar”. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* (C.3), ss. 428-447, İstanbul.

TUNA, Osman Nedim (1950). "Türkçede Tekrarlar 2". İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* (C.4), ss. 35-82, İstanbul.

TURAN, Emine Damla; UYGUR, Ceyhun Vedat (2016). "Kırgız Türkçesiyle Kutadgu Bilig: Kuttuu Bilim", Pamukkale Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 24, s. 77-85.

ÜSTÜNOVA, Kerime (1996). *Dede Korkut Hikâyelerinde Cümleden Büyük Birlikler ve Bunların Oluşumunda Tekrarların Rolü*. Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa.

ÜSTÜNOVA, Kerime (1998). "Dede Korkut Destanlarında Aralıklı İkilemeler". *Türk Dili*, C: 5, S: 557, 464-470.